

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.
 — Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hof-
 fman τακτ. καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank,
 τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ.
 καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης. — Κ. Τριανταφυλλόπουλος
 τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust ὑφηγ.
 τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδός. — Χ. Τζωρτζό-
 πουλος ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — Franz Bœhm διδά-
 κτωρ τῆς Φιλοσοφίας. — Παν. Καλλιόπουλος ὑφηγ. Πανεπιστημίου
 Ἀθηνῶν. — Κωνσταντῖνος Τσαῦτσος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. —
 Ἰωάν. Θεοδωρακόπουλος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ «Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΣ»

1931

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
 ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Κωνστ. Τσάτσου : *Τὸ ἔργον τοῦ Karl Lorenz
καὶ ὁ ἐγελιανισμὸς ἐν τῷ δικαίῳ.*

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἰδιαιτέρως τὴν φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου ἢ σοβαρὰ καὶ σημαντικὴ ἐργασία συντελεῖται εἰς τὸ πλαίσιον τοῦ νεοκαντιανισμοῦ. Καὶ σήμερον ἀκόμη μία νέα φιλοσοφικὴ κατεύθυνσις δὲν δύναται νὰ θεμελιωθῇ πρὶν ἢ καθορίσῃ τὴν θέσιν τῆς ἔναντι τῶν εἰσέτι κρατουσῶν θεωριῶν τῶν δύο κυριωτέρων κλάδων τῆς νεοκαντιανῆς φιλοσοφίας, τῆς σχολῆς τοῦ Μαρβούργου καὶ τῆς σχολῆς τῆς Ἀϊδελδέργης. Βεβαίως τὸ πλαίσιον τοῦ νεοκαντιανισμοῦ εἶναι εὐρύτατον καὶ περιέχει πολλὰς διαφορὰς γνώμων. Δύο ὅμως κύρια σημεῖα τὸν χωρίζουν, ὡς ἐνιαιόνητι, ἀπὸ τὰς ἄλλας φιλοσοφικὰς θεωρίας, ἢ ἄρνησις τοῦ ψυχολογισμοῦ, καὶ τοῦτο ἔχει κυρίως κοινὸν καὶ μὲ τὴν φαινομενολογικὴν σχολὴν τοῦ Husserl, ἣτις δυνατὸν καὶ νὰ χαρακτηρισθῇ καὶ τρίτη διακλάδωσις τοῦ νεοκαντιανισμοῦ, καὶ ἡ ἀποδοχὴ μιᾶς αὐστηρῶς δυαδικῆς κοσμοθεωρίας, ἣτις τὸν νοητὸν κόσμον τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀξιῶν, χωρίζει ἀπολύτως ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Καὶ ἡ μὲν ἄρνησις τοῦ ψυχολογισμοῦ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἓν ἀπόκτημα ὀριστικόν, τὸ ὁποῖον μόνον ἀπὸ μίαν νέαν κατάπτωσιν τῆς φιλοσοφίας δύναται νὰ παρασυρθῇ.

Ἄλλὰ ἡ δυαδικὴ κοσμοθεωρία τῆς κριτικῆς σκέψεως παραμένει πρόβλημα καὶ πρόσκομμα διὰ τὸν νοῦν ὅστις μόνον ἐν τῇ ἐνότητι ἀναπαύεται. Ἡ συναφὴ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ κόσμου εἶναι καὶ τῆς γνώσεως καὶ τῆς πράξεως προϋποθέσεις, διότι μόνον διαμορφωμένον ὑπὸ τοῦ νοῦ καθίσταται τὸ αἰσθητὸν ἀντικείμενον γνώσεως καὶ μόνον ὑπὸ τοῦ νοῦ καθωρισμένη καθίσταται ἡ ἀνθρωπίνῃ ἐνέργεια.

ἐλευθέρα πράξις. Ἄλλὰ τὸ αἰσθητόν, οὕτω διαπερώμενον ὑπὸ τοῦ νοῦ, παραμένει ἀμετάδλητον ἢ αἶρεται εἰς ἄλλην σφαῖραν καθιστάμενον καὶ αὐτὸ νοητόν; Ἐν τῇ συναφῇ αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ αἶρεται ἢ διατηρεῖται ἀμετάδλητος ἢ ἀντίθεσις αὐτῶν; Καὶ ἐν τῇ θεωρίᾳ καὶ ἐν τῇ πράξει δὲν καθίσταται τὸ νοητὸν ἀληθές καὶ τὸ ἀληθές νοητόν; Τί νόημα ἔχει ἡ ἱστορία ἂν ὄχι αὐτὴν τὴν σύνθεσιν; Καὶ τὸ θεῖον ποῦ ἄλλου κεῖται παρὰ εἰς αὐτὴν τὴν ἄρσιν ὄλων τῶν ἀντιθέσεων ἐν τῷ ἀπολύτῳ;

Εἶναι εὐνόητον ὅτι τοιαῦτα προβλήματα ἀνέκυψαν εὐθὺς ὡς ἐξεκαθαρίσθησαν ὑπὸ τοῦ νεοκαντιανισμοῦ αἱ γνωσεολογικαὶ προϋποθέσεις τῆς φιλοσοφίας. Ἄλλὰ τὰ προβλήματα αὐτὰ κατ' ἀδήριτον ἀνάγκην ὁδηγοῦν πέραν τῶν ὁρίων τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας, κυρίως ὅπως αὕτη εἶχε περιορισθῆ ὑπὸ τοῦ ὀρθοδόξου νεοκαντιανισμοῦ. Καὶ ἐκ μὲν τῶν πρωτουργῶν αὐτοῦ δύναται τις εἰπεῖν μόνον ὁ Natorp ἐν τῷ τελευταίῳ μετὰ θάνατον ἐκδοθέντι ἔργῳ του «Vorlesungen über praktische Philosophie» ὑπερεπήδησε τὸν ἀντιμεταφυσικὸν φόβον τοῦ νεοκαντιανισμοῦ καὶ ἤρχισε ἐργαζόμενος διαλεκτικῶς πρὸς σύνθεσιν τῶν ἀντιθέσεων ἐν τῷ ἀπολύτῳ. Ἡ θρησκευτικὴ τροπὴ τοῦ πνεύματός του συνετέλεσε κυρίως εἰς τοῦτο. Ἐκ τῆς νεωτέρας ὁμῶς γενεᾶς τῶν νεοκαντιανῶν πολλοί, συμπληροῦντες καὶ συνεχίζοντες τὸ ἔργον τῶν διδασκάλων των, χωρὶς νὰ θραύσουν τὴν πρὸς αὐτοὺς συσχῆν, ἐπροχώρησαν μέχρι σημείου τὸ ὅποιον κεῖται πλέον πέραν τοῦ νεοκαντιανισμοῦ. Τὰ χαρακτηριστικώτερα παραδείγματα τῆς τοιαύτης ἐξελιξέως μᾶς παρέχει ἡ νοτιοδυτικὴ σχολὴ τῆς Ἀϊδελφέργης καὶ τοῦτο ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι αὕτη ἔθεσε εἰς τὸ κέντρον τῶν ἐρευνῶν τῆς τὴν ἔννοιαν τῆς ἱστορίας καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀξίας, ὡς ἀπολύτου δέοντος διέποντος καὶ τὸν πρακτικὸν καὶ τὸν θεωρητικὸν κόσμον καὶ θεμελιοῦντος τὴν ἐνότητα αὐτῶν. Ἀμφότεραι αἱ ἔννοιαι αὗται διανοίγουν τὰς πύλας πρὸς τὴν μεταφυσικὴν καὶ ὁμῶς τὴν ὀρθὴν μεταφυσικὴν τὴν ὅποιαν δὲν ἀπέκλεισε οὔτε ὁ Kant ὁ ἴδιος καὶ τὴν ὅποιαν ἐθεμελίωσαν οἱ μετ' αὐτὸν μεγάλοι γερμανοὶ ἰδεοκράται. Μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Rickert πρῶτος ὁ πρωῖμος ἀποθανὼν Emil Lask ἐτρέπη διὰ τοῦ Fichte πρὸς τὸν ἀντικειμενικὸν ἰδεαλισμόν. Ἄλλὰ καὶ ὁ Kroner ἐξελθὼν τῶν κόλπων τοῦ νεοκαντιανισμοῦ, ἀφ' οὗ

διὰ τῆς συγγραφῆς του «von Kant bis Hegel» διέγραψε τὴν ιστορικὴν ἐξέλιξιν τοῦ πνεύματος ἀπὸ τῆς κριτικῆς πρὸς τὴν μεταφυσικὴν, ἐξετέλεσε καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ συνειδῶτι τὴν κίνησιν αὐτὴν καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ σήμερον καθαρὸς ἐγελιανός. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἡμέτερος Θεοδωρακόπουλος κυρίως ἐκ τῆς ζυμώσεως τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας καὶ ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ Πλάτωνος, κινεῖται πέραν τῆς ρικερτιανῆς μεθοδολογίας, σκεπτόμενος νοητικῶς, δηλαδὴ μεταφυσικῶς καὶ ὄχι μόνον διανοητικῶς, ὅπως οἱ ἐρθόδοξοι νεοκαντιανοί. Καίτοι ὀλιγώτερον ζωηρά, παρατηρεῖται ὅμως καὶ εἰς τὰς ἄλλας σχολὰς ἡ στροφή αὐτὴ πρὸς τὸν ἀντικειμενικὸν ἰδεαλισμὸν. Οὕτω ἐκ μὲν τῆς φαινομενολογικῆς σχολῆς ἐκπορεύεται ὁ Herrigel, ἐκ δὲ τῆς σχολῆς τοῦ Μαρβούργου ὁ N. Hartmann.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μετὰ ἑκατὸν περίπου ἔτη ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἀσφαλῶς μὲ χλωμότερα χρώματα, ἡ κίνησις ἡ ἀπὸ τοῦ Kant διὰ τοῦ Fichte πρὸς τὸν Schelling καὶ κυρίως τὸν Hegel. Φαίνεται ὅτι ἔγκειται ἐν τῇ φύσει τῆς λεγομένης «ὑπερβατικῆς φιλοσοφίας» νὰ ὑπερβαίνῃ ἡ ἰδία τὸν ἑαυτὸν της. Ἔχει ἐν ἑαυτῇ τὴν μεταβατικότητα. Σταματᾷ εἰς προσωρινὰ συμπεράσματα, ἀλλὰ, ὁμολογουμένως, δεικνύει καὶ τὸν δρόμον διὰ νὰ εὐρωμεν τὰ ὀριστικὰ τοιαῦτα. Τῷ ὄντι ὁ ὑποκειμενικὸς καὶ ὁ ἀντικειμενικὸς ἰδεαλισμὸς δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς δύο ἀγεφύρωτοι ἢ δύο ἀσύνδετοι ἀντιθέσεις. Παρ' ὅλας τὰς αὐστηράς κατὰ Kant ἐπιθέσεις τοῦ Schelling καὶ κυρίως τοῦ Hegel πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς δύο σταθμοὶ τῆς αὐτῆς πνευματικῆς ὁδοῦ καὶ μάλιστα δύο ἀναγκαῖοι σταθμοί. Οὔτε ὁ Kant εἶναι τόσον ἀντιμεταφυσικὸς ὅσον τὸν ἐπίστευσαν οἱ νεοκαντιανοί, οὔτε καὶ ὁ Hegel κινεῖται καὶ τόσον μακρὰν τῆς «Κριτικῆς τῆς δυνάμεως τῆς κρίσεως». Ἐξ αὐτῆς τῆς βαθυτέρας ἐνότητος τῆς ἰδεοκρατικῆς σκέψεως ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἀναγέννησις τοῦ ἐγελιανισμοῦ ἐκ τῶν κόλπων τοῦ καντιανισμοῦ.

Ἀλλὰ καὶ ἄμεσοι κληρονόμοι τοῦ Hegel δὲν ἔπαυσαν νὰ ἐμφανίζονται. Ἡ αἰσθητικὴ τοῦ Friedrich Vischer καὶ ἡ Λογικὴ τοῦ Kuno Fischer εἶναι θεμελιώδη ἔργα γερμανικῆς σκέψεως κινούμενα ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ ἐγελιανισμοῦ.

Εἰδικώτερον ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας δὲν ἔπαυσε

ποτέ συνδεομένη με την θεωρίαν εκείνην περί πολιτείας, ήτις υπέρ πάσαν άλλην βαθέως επέδρασεν επί της πολιτικῆς θεωρίας καὶ τῆς πράξεως τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Αἱ ἀρχαὶ τῆς αὐτοδεσμεύσεως τῶν πολιτειῶν, τῆς ἀρνήσεως τῆς διεθνοῦς κοινωνίας δικαίου εὐρίσκουν τὴν θεωρητικὴν των θεμελίωσιν ἐν τῇ περί πολιτείας θεωρίᾳ τοῦ Hegel. Μετὰ τὸν J. E. Erdmann (Vorlesungen über den Staat, 1851), τὸν ἐν ὀρθοσκευτικῷ πλαισίῳ κινούμενον F. J. Stahl (Philosophie des Rechts 5η ἐκδ. 1870), τὸν A. Lasson (System der Rechtsphilosophie, 1882) δὲν διακόπτεται καθ' ὄλον τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἡ ἐγελιανὴ παράδοσις.

Παρὰ τοῖς δύο τελευταίοις ἐν τούτοις ἐλλεῖπει ἡ βαθυτέρα λογικὴ θεμελίωσις, καίτοι αὕτη εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν σύνδεσιν μιᾶς ἐκαστῆς ἐννοίας πρὸς τὸ ὅλον σύστημα, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ συνδέσει κυρίως ἐγκείται ἡ δύναμις καὶ ἡ ἀξία τοῦ Hegel. Ἡ αὕτη ἐλλειψίς ἐτι ζωηρότερον παρατηρεῖται εἰς τὰ ἔργα τῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος ὡς νεοεγελιανῶν ἐμφανισθέντων Berolzheimer (System der Rechts—und Wirtschaftsphilosophie, 1904) καὶ Kohler (Lehrbuch der Rechtsphilosophie 3η ἐκδ. 1923). Ἰδίᾳ ὁ Kohler οὐδεμίαν ἔχει ἐπαφήν πρὸς τὴν ἐγελιανὴν λογικὴν. Μετὰ τὴν διακρίνουσαν αὐτὸν ὀξύνοϊαν συνέλαβε τὰ γενικὰ ἱστορικὰ συμπεράσματα τοῦ Hegel καὶ τὰ ἐνεκολπώθη, ἀναμίξας αὐτὰ κατὰ τρόπον θεωρητικῶς λίαν ἀμφίβολον πρὸς άλλας θετικιστικὰς θεωρίας. Ἀλλὰ πρὶν ἢ παρέλθῃ ὁ Kohler, εἶχεν εἶδῃ ἀρχίσει νὰ κυφορῆται ἡ πραγματικὴ ἀναγέννησις τοῦ Ἐγέλου, ἐκείνη ἣτις στηρίζεται εἰς τὴν ὀλοκληρωτικὴν κατανόησιν τοῦ ἐγελιανοῦ συστήματος, εἰς τὴν υἱοθέτησιν οὐχὶ πλέον τυχαίως εἰδικῶν συμπερασμάτων, ἀλλ' αὐτῆς ταύτης τῆς ἐγελιανῆς μεθόδου. Ἐκ τῶν κόλπων τοῦ νεοκαντιανισμοῦ ἀντλεῖ τὰς δυνάμεις αὐτῆς ἡ κίνησις αὕτη καὶ ἐμφανίζεται ὡς κατὰ λόγον ἀναγκαία ἐξέλιξις τοῦ πνεύματος. Τυπικὸς ἐκπρόσωπος τῆς ἀπὸ Kant μέχρι Hegel ἐξελίξεως εἶναι ὁ Binder, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τοῦ πρώτου του ἔργου ἀνήκοντος κατὰ τὰ κυριώδη σημεῖα εἰς τὴν νεοκαντιανὴν σφαῖραν (Rechtsbegriff und Rechtsidee, 1915) ἔφθασε σήμερον νὰ εἶναι ἀκραιφνῆς ἐγελιανὸς εἰς τὰς δύο τελευταίας του ἐπιστημονικὰς ἐργασίας (Zur Lehre vom Rechtsbegriff ἐν Logos XVIII

και Die Freiheit als Recht εις τας συζητήσεις του πρώτου έγελιανοῦ Συνεδρίου τῆς Χάγης, σελ. 146—210, έκδ. J. Mohr Tübingen, 1931). Ἡ τοιαύτη ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως βαθέως θεμελιωμένη μεταστροφή τοῦ Binder συμβολίζει ἕνα νέον σταθμὸν ἐξελίξεως τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου τῆς ἀρξαμένης διὰ τοῦ νεοκαντισμοῦ. Ἀλλ' ἐνῶ ὁ Binder μόνον μετὰ βαθύτατον και μακρὸν ἐσωτερικὸν ἀγῶνα κατώρθωσε νὰ ὀλοκληρωθῆ ἐν τῷ έγελιανισμῷ, εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ἡ νεωτέρα γενεὰ ἀρχίζει ἀμέσως νὰ κινῆται εἰς τὸν κόσμον τοῦ Ἐγέλου. Οἱ σπουδαιότεροι ἐκπρόσωποι τῆς καθαρῶς έγελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου εἶναι ὁ Walther Schönfeld (Die logische Struktur der Rechtsordnung, 1927, Über den Begriff einer dialektischen Jurisprudenz, 1929, Puchta und Hegel, 1930, ἐν τόμῳ ἐκδοθέντι πρὸς τιμὴν τοῦ Julius Binder) και ὁ Karl Larenz. Καὶ τὸ ἔργον τοῦ πρώτου ἐπιφυλάσσεται τὸ «Ἀρχεῖον» νὰ ἀναλύσῃ λεπτομερέστερον ἐν τῷ προσεχεῖ μέλλοντι. Μόνον δὲ περὶ τοῦ Larenz εἶναι ἐνδεδειγμένον νὰ σημειωθῶσι τινὰ ἐπ' εὐκαιρίᾳ και τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ περὶ τοῦ διδασκάλου τοῦ Binder.

Ὁ Larenz' ἐδημοσίευσε δύο μελέτας εἰδικοῦ περιεχομένου, αἱ ὁποῖαι παρ' ὄλην τὴν εἰδικότητα αὐτῶν συνδέονται ἐμμέσως πρὸς τὰ θεμελιώδη προβλήματα τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου. Οὕτως ἐν μὲν «Hegels Zurechnungslehre u. der Begriff der objektiven Zurechnung» (1929), ἐρευνημένου τοῦ ζητήματος τοῦ καταλογισμοῦ, καταπολεμεῖται ἡ ἐν τῷ δικαίῳ αἰτιοκρατία, ἀντικαθισταμένη ὑπὸ τοῦ ἀντικειμενικοῦ καταλογισμοῦ· θέμα κατ' ἐξοχὴν πρόσφορον διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς ἰδεοκρατίας ἐν τῇ νομικῇ ἐπιστήμῃ. Τοῦτ' αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῆ και περὶ τοῦ «Methode der Auslegung des Rechtsgeschäfts», (1930). Λαμβάνων ἀφορμὴν ὁ συγγραφεὺς ἐκ τῶν ἄρθρ. 133 και 157 τοῦ Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος και ἐν τῇ προσπαθείᾳ ὅπως τὰ ἐρμηνεύσῃ, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ ἀποτελοῦν ἐν πολλοῖς ἐπανάληψιν τὸ ἐν τοῦ ἄλλου, ἀναλύει τὴν ἔννοιαν τῆς δηλώσεως τῆς βουλήσεως, τὴν ἔννοιαν τοῦ αποτελέσματος και τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν βούλησιν. Τὸ νόημα τῆς δηλώσεως ἀπαλλάσσεται ὑπ' αὐτοῦ τῆς σχετικότητος και τῶν ἀμφιδο-

λιών, εἰς ἃς ὑπόκειται ἐφ' ὅσον ἡρτῆται ἐκ τῆς βουλήσεως τοῦ δηλοῦντος. Τὸ νόημα τοῦτο κρίνεται ἐκ τοῦ ἀντικειμενικῶς δυνατοῦ τρόπου κατανοήσεως τῆς δηλώσεως ὑπὸ τῶν συμβαλλομένων μερῶν.

Ἡ ἀντικειμενικότης αὕτη τοῦ νοήματος εἶχεν ἐν μέρει ὑποστηριχθῆ καὶ ὑπὸ τοῦ Danz (Die Auslegung der Rechtsgeschäfte), ἀλλὰ ὑπὸ ἀτελεῖ μορφήν. Πάντως δὲ περιορίζει οὗτος τὴν ἀντικειμενικὴν αὐτὴν ἐρμηνείαν τῆς δηλώσεως εἰς τὰς περιπτώσεις καθ' ἃς οἱ ἀντισυμβαλλόμενοι δὲν ἠγνόουν τὸ αὐτό. Ὡστε δὲν θέτει ὁ Danz ὡς βασικὴν ἀρχὴν τῆς ἐρμηνείας τῶν δηλώσεων τὴν ἀντικειμενικὴν αὐτῶν ἐρμηνείαν. Εἰς τοῦτο τὸ σημεῖον ὁ Larenz τοῦναντίον θέτει τὴν γενικὴν ἀρχὴν τῆς ἀντικειμενικότητος καὶ ὀρίζει καὶ εἰδικώτερον τὸν τρόπον τοῦ καθορισμοῦ τοῦ νοήματος τούτου. Ὅπως καὶ οἱ κανόνες δικαίου δέον καὶ αἱ δηλώσεις τῶν συμβάσεων νὰ ἐρμηνεύωνται τελεολογικῶς. Κατὰ λογικὴν δὲ ἀνάγκην ἡ τελεολογικὴ ἐρμηνεία ἔχει ὡς τελικὸν κριτήριον τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου. Ἡ βαθυτέρα σημασία τῆς συγγραφῆς ταύτης, ἣν διακρίνει δύναμις καὶ σαφήνεια τῆς σκέψεως, δὲν δύναται νὰ κατανοηθῆ παρὰ ὅταν ἐξετασθῆ ἐν ἀλληλουχίᾳ πρὸς τὸ ὅλον πρόβλημα τῆς τελεολογικῆς ἐρμηνείας τοῦ δικαίου. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον ἐκφεύγει τῶν ὀρίων τοῦ παρόντος σημειώματος.

Αἱ ἄλλαι τρεῖς ἐργασίαι τοῦ Larenz συνδέονται στενώτερον πρὸς τὴν ἐγελιαντὴν κίνησιν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ δικαίου. Τὸ ἱστορικὸν του ἔργον Rechts- und Staatsphilosophie der Gegenwart (1931) ἔχει τὸν ρυθμὸν μιᾶς ἀνιούσης γραμμῆς ἀπὸ τοῦ θετικισμοῦ, ὡς τῆς κατωτέρας προφιλοσοφικῆς βαθμίδος ἐν τῇ ἐξελίξει τῶν θεμελιωδῶν περὶ δικαίου προβλημάτων, μέχρι τῆς ὑψίστης βαθμίδος τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Ἐκτίθενται κατὰ τὴν σειρὰν αὐτὴν, ἥτις καὶ ἐκδηλοῖ καὶ τὴν ἀποψιν τοῦ ἰδίου τοῦ Larenz, αἱ θεωρίαι τῶν διαφόρων κατευθύνσεων καὶ σχολῶν ἀναλυομένων τῶν χαρακτηριστικωτέρων ἔργων ἐκάστης κατευθύνσεως. Τὴν ἀνάλυσιν τῶν ξένων θεωριῶν χαρακτηρίζει πράγματι ἐξαιρετικὴ σαφήνεια παρ' ὅλην τὴν πυκνότητα τοῦ ὕφους καὶ ἀντικειμενικότης τοιαύτη, ὥστε νὰ δύναται πράγματι νὰ ἀποκτήσῃ τις ζωηρὰν καὶ συνοπτικὴν εἰκόνα τῆς ὅλης φιλοσοφικῆς περὶ δικαίου κινήσεως. Τῷ ὄντι οὐδεμίαν ὑπάρχει συστηματικὴ καὶ πλήρης ἔκθεσις τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας τοῦ δικαίου καὶ κατὰ τοῦτο πληροῖ τὸ ἔργον τοῦ Larenz ἐν τῶν αἰσθητοτέρων κενῶν

ἐν τῇ φιλοσοφικῇ ἐρεύνῃ τοῦ δικαίου. Ἡ ἐξασκουμένη δὲ ὑπὸ τοῦ Larenz κριτική, ἐνιαία κατὰ τὴν θεωρητικὴν βάσιν, μᾶς μεταφέρει ἀπὸ τῆς μιᾶς θεωρίας εἰς τὴν ἐκάστοτε πλησιεστέραν, ἥτις καὶ τὴν διορθοῖ ἢ τὴν συμπληροῖ, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀγώμεθα κατὰ λογικὴν ἀνάγκην εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς κατευθύνσεως τοῦ ἀντικειμένου ἰδεαλισμοῦ, δηλαδὴ τῆς ἐγελιανῆς θεωρίας, ὡς τῆς μόνης ἱκανοποιούσης ὅλας τὰς ἀξιώσεις τὰς ἐκ τῶν προβλημάτων τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας προκυπτούσας. Μόνον ὅταν ἡ ἱστορία κρίνεται καὶ ἐκτίθεται ἀπὸ μιᾶς ὀρισμένης κοσμοθεωρητικῆς καὶ γνωσεολογικῆς βάσεως, ἀποκτῶσα ἐνότητα καὶ νόημα, παύει νὰ εἶναι ἀπλή συλλογὴ ὕλικου καὶ αἵρεται εἰς τὸ ἀληθές τῆς ὕψος. Ἡ πραγματικὴ ἀντικειμενικότης τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι ἡ ἀντικειμενικότης τῆς ἰδέας ἡ ὁποία διέπει καὶ ἐνώγει τὸ ἱστορικόν του ὕλικόν· δὲν εἶναι ἡ ἄνευ κριτηρίου ἢ ἡ διὰ κριτηρίου σχετικῆς ἀξίας ἐκλογὴ καὶ σύνθεσις τοῦ ἱστορικοῦ ὕλικου· διότι τότε ἡ ἱστορία ἢ ὑποτάσσεται εἰς τὴν ὑποκειμενικὴν κρίσιν τοῦ γράφοντος, ἐμφανῶς ἢ λεληθότως, ἢ καὶ καταντᾷ ἀπλοῦν συνοθύλευμα ἀκατεργάστου ὕλικου, χρήσιμον ὡς πρώτη ὕλη διὰ τὸν ἱστορικὸν οἰκοδόμον. Διὰ τῆς ἐξασκουμένης ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ ὑπὸ τοῦ Larenz κριτικῆς ἔρχονται εἰς φῶς ἀπόψεις ἀπολύτως νέαι, χρησιμώταται διὰ τὴν κατανόησιν τῆς συγχρόνου φιλοσοφικῆς περὶ δικαίου κινήσεως.

Ἡ βαθυτέρα ὅμως σχέσις τοῦ Larenz πρὸς τὸ ἐγελιανόν σύστημα ἐμφαίνεται εἰς δύο θεωρητικὰς αὐτοῦ μελέτας κατ' ἐξοχὴν διαφωτιστικὰς τῆς ὅλης περὶ τὸ δίκαιον ἐγελιανῆς κινήσεως. Ἡ πρώτη, δημοσιευθεῖσα εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ ἰδίου Larenz ἐκδοθέντα ἐπὶ τῇ ἐξηκονταετηρίδι τοῦ Binder τιμητικὸν τόμον «Rechtsidee und Staatsgedanke» ἐπιγράφεται «Staat u. Religion bei Hegel» καὶ πραγματεύεται τὴν διαφορὰν μεταξὺ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος ἐνσάρκωμένου ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ τοῦ ἀπολύτου πνεύματος ταυτιζομένου πρὸς τὸ θεῖον. Ἡ ἐργασία αὕτη εἶναι τοσοῦτω μᾶλλον χρήσιμος καθόσον συνήθως ἀπὸ μέρους τῶν πολιτειολόγων καὶ ὄχι μόνον παρ' αὐτῶν ἀλλὰ καὶ ὑπὸ κορυφαίου ἐρευνητοῦ τοῦ Hegel, τοῦ Lasson (ἴδε Εἰσαγωγὴν του εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου τοῦ Hegel 2η ἐκδ. 1921 σελ. XXIV) τίθεται ἐν προκειμένῳ ἐν ἀμφιδόλῳ

ἡ διάκρισις ἀντικειμενικοῦ καὶ ἀπολύτου πνεύματος, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ταυτίζεται πολιτεία καὶ ἀπόλυτον πνεῦμα, ἐνῶ ταῦτα κατὰ Larenz τελοῦν ἀπλῶς εἰς σχέσιν διαλεκτικὴν.

Σημαντικωτέραν καὶ χαρακτηριστικωτέραν διὰ τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Larenz μελέτην θεωρῶ τὴν ἐπιγραφομένην «Das Problem der Rechtsgeltung» (1929). Πράγματι τὸ ζήτημα τοῦ κύρους τοῦ δικαίου ὑπῆρξε ἀπ' ἀρχῆς ἐκ τῶν δυσχερεστέρων διὰ τὰς νεοκαντιανὰς σχολὰς. Τὸ δίκαιον, διὰ νὰ εἶναι δίκαιον, πρέπει νὰ πραγματοποιεῖται εἰς τὴν κοινωνίαν. Σύνολον ἐπιταγῶν οὐδέποτε ἐφαρμοσθεισῶν δὲν εἶναι δίκαιον. Ἀλλὰ τὸ δίκαιον διὰ τὴν ὑπαρξίν του δὲν χρειάζεται μόνον πραγματοποίησιν, ἀλλὰ καὶ δικαιολόγησιν. Καὶ ἡ ἀληθὴς δικαιολόγησις δὲν εὐρίσκεται παρὰ ἐν μιᾷ ἀντικειμενικῇ ἀρχῇ, ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ δικαίου. Οἱ θετικισταὶ ὀνομάζουσι ἔγκυρον δίκαιον, τὸ πράγματι κοινωνικῶς ἰσχύον διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ἰσχύει δὲν ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν δικαιολόγησιν αὐτοῦ. Ἡ μᾶλλον, ἀγνοοῦντες τὴν διάκρισιν μεταξὺ τῆς ἀπλῆς διαπιστώσεως τῶν αἰτίων τῆς ἰσχύος τοῦ δικαίου καὶ τῶν λόγων τοῦ κύρους αὐτοῦ, λέγουσι ὅτι τὸ δίκαιον δικαιολογεῖται, θεμελιούται ἐπὶ τῆς κοινῆς ἀναγνώσεως, ἢ, ὅπερ τὸ αὐτὸ δι' αὐτοῦς, ἐξηγεῖται ἀπὸ τὰ ψυχολογικὰ καὶ κοινωνικὰ αὐτοῦ αἷτια. Ἀλλὰ ἡ ὑπὸ τῶν ἀτόμων ἀναγνώρισις ὀρισμένων κανόνων δικαίου, ἐξηγεῖ τὴν ψυχολογικὴν καὶ κοινωνικὴν γένεσιν αὐτῶν, δὲν ἐξηγεῖ ὅμως τὸ διατί εἶναι ὀρθόν, διατί πρέπει αὐτοὶ καὶ ὄχι ἄλλοι νὰ χαρακτηρισθῶσι ὡς κανόνες δικαίου. Μὲ ἄλλους λόγους ὁ θετικισμὸς πιστοποιεῖ ἀλλὰ δὲν θεμελιεῖ τὸ κύρος τοῦ δικαίου. Λέγων δὲ «ἔγκυρον δίκαιον» ἐννοεῖ ἀπλῶς τὸ κρατοῦν δίκαιον, ἀνεξαρτήτως τοῦ εἶναι ἢ δὲν εἶναι θεμελιωμένον (1).

(1) Ἐντελῶς ἀδίκως ὁ Larenz (Rechts- und Staatsphilosophie der Gegenwart σελ. 37) θεωρεῖ τὸν γράφοντα ὡς ἀκολουθοῦντα ἐν προκειμένῳ τὸν Bierling. Ρητῶς ὀρίζω (Begriff das positiven Rechts σελ. 40 κ. ἐ.) ὅτι τὸ δίκαιον θεμελιούται ἐπὶ τῶν ἀπολύτων κοινωνικῶν ἀξιῶν. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου τονίζω ὅτι αἱ διατάξεις τοῦ θετικοῦ δικαίου ἔχουσι σχετικὸν κύρος, τονίζω τὴν χρονικότητα αὐτῶν. Τονίζω καὶ ἐξετάζω τὸ γεγονός τῆς πραγματικῆς ἐπικρατήσεως, τὸ ὁποῖον πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ λάβῃ χώραν διὰ νὰ ὑπάρξουν αἱ θετικαὶ διατάξεις καὶ αὐτὸ τὸ γεγονός τὸ ἀπεκάλεσα «αὐθυποταγήν». Ὁ Larenz τὸ ὀνομάζει «sinngebenden Akt» (Das Problem der

Ἐξ ἄλλου οἱ νεοκαντιανοὶ (Kelsen, Lask) θεωροῦντες τὸ δίκαιον σύνολον νοημάτων, ἐνδιαφέρονται οὐχὶ διὰ τὴν ἐξήγησιν ἀλλὰ διὰ τὴν θεμελίωσιν αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἀνωτέρων ἀξιῶν καὶ ἐπὶ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου. Τὰ οὕτω δὲ θεμελιωμένα νοήματα ἔχουν κύρος, ἦτοι καὶ ἂν πραγματικῶς δὲν κρατοῦν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, πάντως πρέπει νὰ κρατοῦν, καὶ τοῦτο ἀρκεῖ διὰ νὰ τὰ καταστήσῃ κανόνας δικαίου. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἴδιοι γνωρίζουν ὅτι δίκαιον κοινωνικῶς ἀνυπόστατον δὲν εἶναι δίκαιον, ὅφ' ἣν ἔννοιαν γνωρίζει τοῦτο ἡ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου. Καὶ ἀναγκάζονται τότε εἰς διαφόρους συμβιβασμούς, λογικῶς ἀσύλληπτους, διότι ἀντιφάσκουν πρὸς τὴν βᾶσιν ἀφ' ἧς οἱ νεοκαντιανοὶ ἀναχωροῦν. Ἐκεῖ ὅπου ἐν τῇ σχέσει νόμου καὶ κοινωνίας τίθεται ἀφ' ἑνὸς μόνον καθαρὸν νόημα, τὸ ὁποῖον κατ' ἀνάγκην κεῖται ἐκτὸς χρόνου καὶ ἀφ' ἑτέρου μόνον ἀμιγῆς πραγματικότης, ὅπως τοῦτο συμβαίνει παρὰ Kelsen καὶ παρὰ Lask, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς θεωρεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς νομικῆς ἐπιστήμης ὡς σύνολον νοημάτων, ἐκεῖ βεβαίως τὸ χρονικὸν κύρος τῶν νοημάτων τὸ ἐξαρτώμενον ἀκριβῶς, ὡς πρὸς τὴν χρονικὴν καὶ τοπικὴν των ἑκτασιν, ἐκ τῆς ὑπάρξεως ἑνὸς γενεσιουργοῦ τοῦ δικαίου πραγματικοῦ γεγονότος, καθίσταται κάτι λογικῶς ἀσύλληπτον.

Εἰς τὸν θετικιστικὸν καὶ νεοκαντιανὸν καθορισμὸν τοῦ κύρους τοῦ δικαίου ἀντιτάσσει ὁ Larenz μίαν λύσιν πηγάζουσαν δι' αὐτὸν ἀπὸ

Rechtsgeltung σελ. 31) «ἡ προσδίδουσα νόημα πράξις». Ἡ ἔκφρασις ὁμως αὕτη εἶναι κατὰ τοῦτο ἀτυχῆς, ὅτι ἡ πράξις αὕτη δὲν προσδίδει νόημα εἰς διάταξιν τινα, ἀλλὰ εἶναι ἀπλῶς ἡ πραγματικὴ προϋπόθεσις πρὸς ὑπαρξιν διατάξεως, ἥτις τὸ νόημα αὐτῆς ἀντλεῖ ἐκ τῶν ἀπολύτων ἀξιῶν. Ὡστε κατ' οὐσίαν οὐδεμία ὑπάρχει μεταξὺ ἡμῶν διαφωνία. Ὁ Larenz, συνεπῆς πρὸς τὴν θεωρητικὴν του βᾶσιν, ἀναγνωρίζει ὅτι αἱ θετικαὶ διατάξεις ἔχουν κύρος σχετικόν, ἢ μὲ τὴν ἀκριβεστέραν ρικερτιανὴν ὁρολογίαν, γενικὸν ὑποκειμενικὸν κύρος. Εἰς τοῦ τοιούτου κύρους τὰς ἀξίας τὸ προσιδιάζον ἀκριβῶς εἶναι ὅτι ἡ ὑπόστασις, οὐχὶ τὸ κύρος αὐτῶν, ἐξαρτᾶται ἀπὸ μίαν γενεσιουργὸν πραγματικὴν ἐνέργειαν. Τοῦτο ὁμως ἐτόνισε τόσον ὁ Larenz ὅσον καὶ ἐγώ. (*Ἴδε Larenz ἐνθ. ἀν. σελ. 26, 28, 32. Tsatsos ἐνθ. ἀν. 43, 45, 52, 54).

Ὁ Larenz ὁμως κάμνει μίαν συμπλήρωσιν, ἥτις ἄλλωστε καὶ δὲν ἀντιτίθεται, μάλιστα προκύπτει καὶ ἐκ τῆς ὅλης ἀλληλουχίας τῆς ἰδικῆς μου μελέτης. Τονίζει ὅτι καὶ αἱ γενεσιουργοὶ τοῦ δικαίου πράξεις εἶναι καὶ αὐταὶ πράξεις δικαίου, δηλαδὴ πράξεις ἀναφερόμεναι εἰς τὰς ἀπολύτους ἀξίας ἐφ' ὧν καὶ τὸ δίκαιον θεμελιούται (ἐνθ. ἀν. σελ. 30).

τὴν ἐγγελιανὴν διαλεκτικὴν καὶ συγκεκριμένως ἀπὸ τὴν ἄρνησιν τοῦ ἀνεπικαλύπτου διαχωρισμοῦ ὄντος καὶ δέοντος. Τὸ ἱστορικὸν δίκαιον δὲν εἶναι ὄν «μόνον», ὡς λέγουν οἱ θετικισταί, οἱ ἑποῖοι τὸ κῦρος τοῦ ἐξηγοῦν ψυχολογικῶς ἢ κοινωνιολογικῶς, δηλαδὴ αἰτιοκρατικῶς, δὲν εἶναι μόνον «δέον», ὡς λέγουν οἱ νεοκαντιανοί, οἱ ὅποιοι ἀδυνατοῦν μετὰ ταῦτα νὰ συνδυάσουν τὸ δέον τοῦ δικαίου πρὸς τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα. Ὅν καὶ δέον εἶναι στιγμιαί ἀντιθετικαί τῆς αὐτῆς λογικῆς συνθέσεως καὶ συνυπάρχουν εἰς πᾶν δημιουργήμα τοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ ὄν καὶ τὸ δέον αἴρονται ἐν τῇ αὐτοσυνειδήσει καὶ τοῦτο εἶναι πολιτισμός. Μία περαιτέρω ἀνάλυσις τοῦ τρόπου καθ' ὃν συντελεῖται ἡ ἄρσις αὐτῆ εἶναι ἐν προκειμένῳ ἀδύνατος, διότι θὰ μᾶς ἤγεν εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς ὅλης ἐγγελιανῆς διαλεκτικῆς. Δυστυχῶς διὰ τοὺς ἀνυπομόνους ὁ Ἐγγελος ἐννοεῖται μόνον ὡς ἐνότης καὶ ὡς ἐλότης. Ἐφόσον ὁμῶς δεχθῶμεν τὴν συνύπαρξιν τῶν δύο αὐτῶν στιγμῶν, τοῦ δέοντος καὶ τοῦ ὄντος ἐν παντὶ ἔργῳ τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἐν τῷ δικαίῳ, τότε, ὡς λέγει ὁ Larenz (1) «τὸ κῦρος τοῦ δικαίου . . . εἶναι νοητὸς κανὼν καὶ χρονικὴ πραγματικότης, δεοντολογικὸν κῦρος καὶ πραγματικὸν κῦρος, ἰδέα καὶ θετικότης ἐν ταῦτῳ». Οὔτε τὸ θετικὸν οὔτε τὸ ἰδεατὸν στοιχεῖον δύναται νὰ λείψῃ, διότι μόνον ὅταν ὑπάρχει τὸ ἐν ὑπάρχει καὶ τὸ τὸ ἄλλο. Δίκαιον μὴ θετικὸν δὲν εἶναι δίκαιον θετικόν, δίκαιον μὴ καθοριζόμενον ὑπὸ τῆς ἰδέας δὲν εἶναι δίκαιον. Ὡς εἰκόσ, τὸ τοιοῦτον δίκαιον δὲν εἶναι καὶ σύνολον ψυχοφυσικῶν ἐνεργειῶν, ἀλλὰ σύνολον ἐνεργειῶν πεπληρωμένων νοήματος, μὲ ἄλλους λόγους σύνολον πράξεων (2).

(1) Das Problem der Rechtsgeltung, σελ. 26.

(2) Καίτοι εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα κατέληξα καὶ ἀντικρούων τὸν Kelsen, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν ἰδίων στοχασμῶν μου (ἴδε Begriff des positiven Rechts 36, 41, 49, 50, 51, 86) ὁ Larenz θεωρεῖ, ὅτι ὀρίζων τὸ δίκαιον ὡς σύνολον διὰ νοήματος πεπληρωμένων πράξεων ὀπισθοδρομῶ ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Lask, ὁ ὅποιος ὀρίζει τὸ δίκαιον τῆς νομικῆς ἐπιστήμης ὡς σύνολον νοημάτων (Larenz, Rechts-und Staatsphilosophie der Gegenwart σελ. 36). Ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι ὁ Lask κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀναγκάζεται νὰ δώσῃ δύο ὀρισμοὺς δικαίου καὶ πολιτείας, τὸν νομικὸν καὶ τὸν ἱστορικόν, καὶ ὅτι ἀδυνατεῖ, ὡς ἀνωτέρω ἀνέπτυξα, νὰ καθορίσῃ σχέσιν δέοντος καὶ ὄντος, διὰ τῆς ἐξαρτήσεως τοῦ δέοντος ἐξ ὀρισμένων πραγματικῶν ὑποθέσεων, θὰ ἦτο

Περαιτέρω τονίζει ο Larenz δύο συναφή προβλήματα. Ἐφ' ὅσον τὸ θετικὸν δίκαιον θεμελιούται ἐν τῇ ἰδέᾳ, θεμελιούται ἐν αὐτῷ ὡς ἐνότης. Ἡ ἐνότης γεννᾶται ἐκ τῆς ἀναφορᾶς πρὸς τὴν ἰδέαν. Τὰ δὲ ἐν αὐτῇ ἐνούμενα στοιχεία, οἱ καθ' ἕκαστον κανόνες δικαίου, ἔχουν πρὸς ἀλλήλα σχέσιν τάξεως λογικῆν. Ὡς ἐκ τούτου καὶ τὸ κῦρος τῶν καθ' ἕκαστον κανόνων δικαίου δὲν θεμελιούται ἀμέσως ἐπὶ τῆς ἰδέας, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐνότητος τῶν θετικῶν κανόνων. Αὕτη δὲ ἡ ἐνό-της ἔχει τὴν θεμελίωσίν της ἀμέσως ἐν τῇ ἰδέᾳ. Ἐξ οὗ ἔπεται ὅτι αἱ εἰδικαὶ διατάξεις ἰσχύουν μόνον, καθ' ὅσον συνδέονται τελεολογικῶς πρὸς τὸ ἔλκον σύστημα τοῦ δικαίου· δὲν κρίνεται ἐπομένως τὸ κῦρος ἐκ τῆς ἀμέσου σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου.

Διὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης λύεται καὶ τὸ πρόβλημα τῆς δεσμεύσεως τοῦ νομοθέτου ὑπὸ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου. Ἡ ἰδέα ἐντυποῦται εἰς τὰς γενικὰς ἀρχὰς τὰς διεπούσας ἐκάστην νομοθεσίαν. Ὁ νομοθέτης ἀντιτιθέμενος εἰς τὰς γενικὰς αὐτὰς ἀρχὰς, καὶ τότε μόνον, ἀντιτίθε-ται εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου, καὶ ἐν τιαύτῃ περιπτώσει δὲν θέτει δίκαιον· τὸ ὑπ' αὐτοῦ θεσπιζόμενον δὲν ἔχει τὸ κῦρος τοῦ δικαίου, Ἄμεσος συσχέτισις τοῦ εἰδικοῦ νομοθετήματος πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου ἀποκλείεται. Ἡ συσχέτισις συντελεῖται ἐμμέσως διὰ τῆς συ-στηματικῆς ἐνότητος ἐκάστου θετικοῦ δικαίου. Ἀντίφασις τῆς εἰδι-κῆς διατάξεως πρὸς τὸ ἔλκον πνεῦμα μιᾶς νομοθεσίας ἐκμηδενίζει τὴν εἰδικὴν ταύτην διάταξιν, ἔστω καὶ ἂν ἔχει ἀρμοδίως καὶ κατὰ τοὺς ὑπάρχοντας νόμους θεσπισθῆ. Εἶναι περιττὸν νὰ ἐξάρω τὴν πο-λύτιμον συμβολὴν τοῦ Larenz, διὰ τῶν ἀναπτύξεων αὐτῶν, εἰς τὴν διαφώτισιν ἐνὸς τῶν δυσκολωτέρων προβλημάτων τῆς θεωρίας τοῦ δικαίου.

ὀρθὸν κυρίως ὁ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα δοξάζων Larenz νὰ θεωρήσῃ τὸν ἡμέ-τερον ὀρισμὸν, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ δικαίου θέτει τὴν μι-κτὴν ἐννοίαν τῆς πράξεως, ὡς τὴν μόνην κατάλληλον πρὸς σύνθεσιν, ἀπὸ τῆς βάσεως ἐξ ἧς ἀναχωρῶ, τῆς θετικότητος καὶ τῆς ἀξιότητος τοῦ δικαίου καὶ πρὸς ἐξήγησιν τοῦ κύρους τοῦ δικαίου ὡς κύρους σχετικοῦ, ἐξαρτωμένου μὲν ἀφ' ἐνὸς ἐκ τῆς πραγματικῆς προϋποθέσεως τῆς «αὐθυποταγῆς», θεμελιουμένου δὲ ἀφ' ἑτέρου ἐπὶ τῆς ἀπολύτου ἀξίας τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου.